

A géntechnológia az egyház szemszögéből

Kissé talán korainak tűnik, hogy a géntechnológiával kapcsolatos egyházi állásfoglalásról szóljunk. Ratzinger bíboros bécsi közlése szerint előkészületben van és mostanában várható egy új római magyarázat közreadása. Ennek ellenére már most ismertethetjük az egyháznak ebben a kérdésben elfoglalt eddigi álláspontját. A jelek szerint az új római nyilatkozat nem okoz majd nagy meglepetést.

A géntechnológia fogalmát különösen a mesterséges megtermékenyítés és a lombikbébi kérdésre, illetve az ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos további problémákra szűkítjük. Ezekkel a problémákkal Magyarországon is érdemes szembenézni.

A mesterséges megtermékenyítés

A mesterséges megtermékenyítés gondolata hosszú múltra tekint vissza. Már Plátón aggódott az utód nemzedék – különösen az örállomány – biológiai minőségéért. (Politeia V.) Felvetette a biológiai szempontból megfelelő egyedek nemzésre való kiválasztásának gondolatát, hogy a legjobb adottságot továbbörökítsék, a fogyatékosok továbbszaporítását viszont megállítsák. Ezzel lényegében az eugenika alapjait vetette meg. A Krisztus utáni 2. századból már van adatunk arra, hogy zsidó rabbiknak a mesterséges megtermékenyítés lehetőségét kellett megvitatniuk. (D. Giesen: Die künstliche Insemination als etisches und rechtliches Problem. A mesterséges megtermékenyítés mint etikai és jogi probléma. Bielefeld, 1962, S. 21.)

A 14. században az arabok ellenségeik kancáit titokban ondóval átitatott pamut-zsinórral termékenyítették meg, hogy a harcban nehézkessé tegyék őket. Valószínűleg már a középkorban kísérleteztek az emberek körében is a mesterséges megtermékenyítéssel. A késő középkori alkímisták világában is felmerült az ember művi úton való előállításának gondolata. Azóta a lombikban létrehozott homunkulusz eszméje párhuzamosan létezik az arany mesterséges előállításának eszméjével. 1680-ban Jan Swammerdan leydeni orvos, misztikus és filozófus, halikrával próbálta ki a mesterséges megtermékenyítést. Lazarro Spallanzani apát rovarokkal és kételtűekkel próbálkozott, 1780-ban pedig sikeres mesterséges megtermékenyítést végzett egy nőtényi kutyán, amely három farkaskölyköt ellett. Az emberek körében nagyobb mennyiségű és sikeres megtermékenyítést csak a 19. század utolsó negyedében hajtottak végre.

Az újabb időkben az eugenika fejlődését erősen befolyásolta a modern orvostudomány haladása és ezzel összefüggésben az örökletes betegségekben szenvedő emberek gyógykezelése és életben tartása. Ezek a betegek régebben csak ritkán érték meg a házassalandó kort, általában fiatalon meghaltak. Az orvostudomány fejlődése révén azonban az örökletes betegségek nagyobb mértékben öröklődhetnek, ami szintén hozzájárul az emberiség biológiai öröklöttségének rosszabbodásához.

Az új helyzetre először a darwinisták reagáltak, 1900 körül. Két csoportot alkottak: a humanisták arra törekedtek, hogy az értékes génállományt hordozó egyének szaporodását szorgalmazzák, a terhelt génállományt hordozók, különösen az aszociális magatartásúak és a szellemileg visszamaradottak szaporodását megnehezítsék. Az antihumánus csoport viszont az értéktelen génállományt hordozók kiirtásáért szállt síkra.

Az újdarwinisták vetették fel az ember nemzésébe való tudományos beavatkozás gondolatát. Céljuk az volt, hogy az elveszett öröklődési egyensúlyt újra helyreállítsák anélkül, hogy antihumánus házassági törvényeket, sterilizációt vagy az „életképtelen élőlények” kiirtását követelték volna. Ennek az irányzatnak alapvető teoretikusa H. J. Müller volt. Ő gondolt először az embriónak egyik asszonyból a másikba való átültetésére, a parthenogenezis (szűznemzés) lehetőségére, az emberi klónozás (sejtmag-átültetés) lehetőségére, valamint a lombikban megtermékenyített petesejt automatizált kihordására. Ő az előharcosa annak, hogy rendkívüli tehetségű férfiak ondósejtjeinek segítségével végezzenek heterológ megtermékenyítést (példaként olyan személyiségeket említ, mint Lenin, Newton, Darwin, Einstein, Marx stb.).

1944-ben történt meg először emberi ivarsejteknek testen kívüli egyesítése.

1961-ben adta hírül Daniele Petrucci bolognai orvos, hogy egy mesterséges táplálóközegben létrehozott embriót sikerült 50 napig inkubátorban életben tartani.

1969-ben Steptoe és Edwards brit orvosoknak sikerült először Petri-csészében megtermékenyíteniük petesejtet, de azok a kísérletek, hogy ilyen embriókat a méhbe ültessenek át, egyelőre sikertelenek maradtak.

1978 júniusában született meg az első lombikbéli, éppen ennek a két orvosnak a munkálkodása nyomán.

Az egyház kezdettől fogva tiltakozott az ilyen kísérletek ellen.

1897-ben a Szent Officium megengedhetetlennek nyilvánította a mesterséges megtermékenyítést.

1949-ben XII. Pius pápa katolikus orvosokhoz intézett beszédében megerősítette ezt az álláspontot. Elutasított minden házasságon kívüli megtermékenyítést, tehát azokat az eseteket, amikor a sperma nem az asszony férjétől származott. A heterológ megtermékenyítéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy a gyermek csak a házasság gyümölcse lehet, valamint hogy csak ily módon őrződik meg a házaselek méltósága és kölcsönös boldogsága. Ez ellen érvelni alig lehetett.

Hasonló álláspontot hangoztatott XII. Pius egy 1951-es beszédben, amelyet szülésznőkhöz intézett. Azt mondta, hogy a megtermékenyítés biológiai története és a szerelmi aktus személyes története nem választható szét.

Ezt az érvet ismételte a pápa egy 1956-ban rendezett – a megtermékenyítés és a sterilizáció kérdésével foglalkozó – konferencia résztvevői előtt is. (Ugyanakkor elítélte az ondónyerés céljából történt maszturbációt is.)

A fenti érv azonban nem tűnik feltétlenül kényszerítőnek, mivel: 1. A megtermékenyítés néha csak a házastársi egyesülés után több órával következik be. 2. A házassági szexuális aktust nem mindig nevezhetjük etikai értelemben a teljes értékű szerelem központi aktusának. 3. Olyan házaspároknál, akik valamilyen ok miatt normális módon nem tudnak gyermeket nemzeni, és ezért homológ mesterséges megtermékenyítést igényelnek, nem lehet olyan egyszerűen kétségbe vonni, hogy egymás iránti szeretetből és a leendő gyermek szeretetteljes elfogadásából cselekszenek. XII. Pius érvelését talán akkor lehetne ellentmondás nélkül elfogadni, ha bizonyítható lenne, hogy a mesterséges megtermékenyítés útján világrajött gyermek valami olyan fogyatékoságot mutat, amely azzal magyarázható, hogy fogantatásakor hiányzott a természetes házastársi szeretet. Ilyen fogyatékoságokat azonban eddig még nem állapítottak meg. Éppen ezért az utóbbi években sok püspök és morálteológus pozitívan értékelte a mesterséges megtermékenyítést, még annak lombikban történő formáját is.

Azt mondhatjuk, hogy XII. Pius álláspontja a természetjog tanának bizonyos formáján nyugszik, amelynél különösen szembeötlő, hogy az egyes cselekedetet a többi-től különválasztva, elszigetelten, önmagában szemléli, egy ma már meghaladott cselekvésmorál értelmében.

Az erkölcssteológia és éppen a természetjog továbbfejlődésével e jelenségek megítélése tovább változott. Az erkölcssteológusok ma már nem képviselik azt a véleményt, hogy a maszturbáció az ondónyerés céljából is megengedhetetlen, sőt, olyan vélemény is van, hogy legalább a homológ mesterséges megtermékenyítés megengedhető. A heterológ inszeminációt viszont túlnyomórészt elutasítják. Bár nem látnak benne házasságtörést, tehát nem lehet hűtlenségnek felfogni – mivel ennek az aktusnak a célja nem egy másik partnerrel való találkozás –, de rámutatnak arra, hogy a heterológ megtermékenyítésnél a gyermek biológiai apja nem a férj, s ez a gyermekben később konfliktusokat okozhat, amikor felismeri, hogy más az apja, mint akit eddig apjának hitt. A házasfelek között is keletkezhet konfliktus, ha az asszony érezeti férjével, hogy nem volt képes gyermeknemzésre; az is előfordulhat, hogy a férj eltávolodik a gyermektől. Mindazonáltal vannak olyan morálteológusok, például P. Sporcken, akiknek a véleménye szerint ezek az ellenvetések nem átütő erejűek, mert magas értelmi és etikai színvonalon álló házaspárok az ilyen konfliktusokat értelmesen fel tudják dolgozni.

A lombikban történő megtermékenyítés

A lombikban történő megtermékenyítés gondolatával nemcsak a középkori alkímistáknál találkozunk. Az újabb kori genetikában egyre inkább előtérbe került az in vitro megtermékenyítés. Úttörő gyakran az állatorvos-tudomány, mely a probléma etikai megfontolását nem igényli. Egyedül gazdasági szempontok vezetnek.

XII. Pius pápa – amint már említettük – általánosságban elutasította az in vitro megtermékenyítésnek ezt a fajtáját is. Amikor azonban az első lombikbébi 1978-ban világra jött, a püspökök véleménye megoszlott. Cork püspöke, Cornelius Lucy, akinek egyházmegyéjében az első lombikbébi megszületett, így vélekedett: „Semmi rosszat nem látok az in vitro megtermékenyítési módszer használatában olyan házaspárok esetében, akiknek nincsen semmi más lehetőségük arra, hogy gyermekük legyen.” Némelyik püspök egyetértett vele, mások azonban ezt a módszert rosszabbnak mondták az atombombánál is.

A német morálteológusok többsége erkölcsi szempontból alapvetően megengedhetőnek tartja az in vitro megtermékenyítést, de feltételek egész sorát fogalmazták meg. Mindenekelőtt az emberi élet méltóságának a tiszteletben tartására hívják fel a figyelmet, amely már a nemzésnél kezdődik. Ennek alapján azt követelik, hogy minden életképes megtermékenyített petesejtet ültessenek vissza a méhbe, és hogy a megtermékenyítések ne szolgáljanak pusztán kísérleti célt.

Úgy tűnik, sokan vannak olyanok, akik azt igénylik, hogy az in vitro megtermékenyítés esetén a szülők előzetes beleegyezését kérjék ahhoz, hogy rendellenesség esetén a megtermékenyített petesejtet elpusztítsák. Ilyen előzetes feltételt a keresztény etika szempontjából természetesen nem lehet elfogadni. Ahol az élet egyszer már létrejött, a léthez való jogot tiszteletben kell tartani.

A katolikus erkölcs elutasítja az egyedülálló nők mesterséges megtermékenyítését is. Annak a döntésnek, hogy valaki gyermeket akar, együtt kell járnia azzal a szándékkal is, hogy a gyermeknek megfelelő életfeltételeket biztosít. Az egyedülálló nőnek el kell titkolnia gyermeke előtt az apját, házastárs hiányában nem olyan kiegyensúlyozott, túlságosan kötődik a gyermekhez, nem biztosítja neki azt a szabadságot, amely hozzátartozik a valódi szeretethez. Nem megfelelő ellenérv az, hogy egyébként is nagyon sok egyedülálló anya él a világon: lényeges különbség ugyanis, hogy az ember egy nem kívánt helyzetben megpróbálja a tőle telhető legjobbat nyújtani, vagy pedig tudatosan, már előre hátrányos helyzetet teremt a gyermekének.

A béranya kérdése

A béranya fogalma tágabb értelemben igen régi. Történeti analógiáját megtaláljuk már az Ószövetségben, amikor Sára férjét, Ábrahámot Hágárhoz, szolgálólányához utasítja, hogy az szüljön gyereket a meddő Sárának (Gen 16. 2).

Hasonló esetekkel később is találkozhatunk, amikor például egy gyermektelen asszony a férjét saját hűgához küldi, hogy kapcsolatukból gyermek születhessék. A béranyákra az jellemző, hogy azzal a szándékkal fogannak és hordanak ki gyermeket, hogy ellenszolgáltatást – például pénzt – kapjanak érte. A modern orvostudomány különböző módszereket ismer a béranyaság elindítására. Lehet olyan eset, amikor az asszony mesterséges megtermékenyítésnek veti alá magát, mint Kim Cotton esetében Angliában (ennek az asszonynak a petesejtjét termékenyítették meg s a gyermeket átadták a megrendelőnek). Lehetséges azonban, hogy előbb lombikban történik a megtermékenyítés, amikor a biológiai szülők házások, de egy idegen asszonyt bíznak meg azzal, hogy a megtermékenyített petesejtet kihordja. Előfordulhat természetesen olyan eset is, hogy a megbízó házaspárnak csak a petesejtre van szüksége, hogy azt heterológ megtermékenyítésnek vessék alá. A béranyaságra való megbízás származhat házaspártól, de elvileg természetesen egyedülálló asszonytól is.

A keresztény etika oldaláról a fő ellenvetések a következők: Azt a nőt, akit béranyaként „alkalmaznak”, tulajdonképpen kizsákmányolják: ő viseli a terhesség nehézségeit anélkül, hogy végül a gyermeket megtarthatná. El kell fojtania anyai érzéseit, és át kell adnia a gyermeket. Hogy képes legyen erre, már a szülés előtt is érzelmi távolságot kell tartania a magzattól. Lehetőleg ne is örüljön neki. Ez pedig a születendő gyermekre pszichoszomatikusan káros hatással van. Előfordulhat, hogy a szülés után egyik anya sem vállalja a gyermeket, mert az például fogyatékos. (Ez megtörtént már az Egyesült Államokban.) A gyermek ki van téve a veszélynek, hogy – ha nem felel meg a várakozásnak – végül egyetlen anyja sem lesz, aki magáénak vallja.

Az osztrák püspökök nyilatkozata

A következőkben részletesen ismertetjük az osztrák püspökök 1985. márciusi konferenciáján kiadott nyilatkozatot.

1. Az osztrák püspökök mindenekelőtt megállapítják, hogy a gyermektelenség nagy bánat. Ezt komolyan kell venni, mivel a jövődő élettel szembeni tiszteletre figyelmeztet, éppen olyan időben, amikor sajnálatosan sok az abortusz. A mesterséges megtermékenyítés problémáját csak akkor lehet helyesen látni, ha tudjuk, mennyire vágyódnak a gyermektelen házaspárok gyermek után.

2. A mesterséges megtermékenyítés konkrét kérdésében a püspökök abból az elvből indulnak ki, hogy a gyermeknek a felelősségteljes szerelem gyümölcsének kell lennie. Az új élet létrehozását nem szabad a házassági aktustól elválasztani. A szerelem nem korlátozódik a nemzés egyszeri aktusára, hanem úgy kell tekintenünk, mint az egész életet átható szeretetkapcsolatot, amelynek igen fontos célja a gyermek. Ezért nagyon óvatosan bár, de ki lehet mondani, hogy a homológ mesterséges megtermékenyítés nem kell minden esetben elutasítanunk. Leszögezik, hogy a megtermékenyítés folyamatának és a nemi érintkezés aktusának szétválasztása következtében az embernek lehetősége van arra, hogy a nemzési aktusba és az emberi fejlődés első szakaszába beleavatkozzon. Ez a beavatkozás természetesen lehetőséget ad a legkülönbözőbb visszaélésekre. A homológ mesterséges megtermékenyítés első feltétele tehát, hogy az emberi élet méltóságát a megtermékenyítés pillanatától kezdve szem előtt kell tartani. Tehát már a megtermékenyített petesejt kezdődő emberi élet, és

megvan a joga a fennmaradáshoz és ahhoz is, hogy a további fejlődés lehetőségét megadják neki. Minden megtermékenyített és előreláthatóan életképes petesejtet a legnagyobb gondossággal kell kezelni és az anyaméhbe beültetni. Ez utóbbi különösen lényeges követelmény: minden embriót be kell ültetni az anya testébe. A gyakorló orvosok ugyanis arra hajlanak, hogy lehetőség szerint sok petesejtet nyerjenek és termékenyítsenek meg, de egy átültetéshez csupán három-négy embriót használnak fel. Ennél többet nem szívesen, nem akarják kockáztatni az iker-terhességet.

Az osztrák püspökök álláspontja az, hogy az orvos lehetőleg kevés petesejtet operáljon ki és termékenyítsen meg, hogy azokat valóban mind beültethessék az anya szervezetébe.

Figyelemre méltó az a követelés, hogy csak „életképes” sejteket ültessenek át. Ez a gyakorlat számára magától értetődő, elméletileg azonban nem ilyen problémamentes. Hiszen ezzel azt mondjuk, hogy az emberi életet ebben az első fázisban tudatosan pusztulni hagyjuk, mivel nem követeljük a petesejt továbbfejlődését. Hiszen emberi életről csak akkor beszélhetünk, ha az öntudattal és szabadsággal rendelkezik, ha arra rendeltetett. De ha a szellemi képességek irányában fejlődése gátolt, akkor olyan esettel állunk szemben, mint amikor az ember immár örökre elvesztette az öntudatát és szabadságát, és tulajdonképpen már a halál beálltáról beszélhetünk, bár az egyes szervek még működésben tarthatók.

A püspökök elítélik a már megtermékenyített petesejteknek kísérleti célokra való felhasználását. Elítélik továbbá az embrió hosszú ideig való tárolását, valamint megsemmisítését is. Felidézzük példának azt az esetet, amely Ausztráliában történt: egy milliomos házaspár ivarsejtjeit mélyhűtötték egy későbbi beültetéshez, a házaspár azonban repülőszerencsétlenség áldozata lett. Az embrió megsemmisítését ekkor végül is engedélyezni kellett.

3. A heterológ megtermékenyítést megengedhetetlennek tartja az osztrák püspöki kar. Azokra az előre nem látható konfliktusokra hivatkoznak, amelyek a gyermeket érhetik. Természetesen kérdés, hogy ezek a konfliktusok minden esetben fellépnek-e. De ha ez nem következik is be, a nagy kockázat miatt valóban jobb, ha a heterológ megtermékenyítés lehetőségét elvetjük. Ezen a ponton mindenképpen hasznos volna tapasztalatokat gyűjteni arról, hogy milyen tényleges következményei vannak a heterológ megtermékenyítésnek, így pontosabb ítéletet hozhatnánk.

Éppígy elítéli a dokumentum az egyedülálló nők megtermékenyítését is, mivel ilyen esetben a gyermeknek az apát s a teljes család biztonságát nélkülöznie kell.

4. Elítélik az osztrák püspökök a béranyák intézményét is. Ez esetben elsősorban alapvető emberi értékek ellen vétének, amikor a biológiai anyaságot és a gyermek kihordóját szétválasztják. Ilyen módon két anyának lehet igénye a gyermekre, ebből természetesen újabb konfliktusok adódhatnak, és a gyermeknek egy anyához való, egyértelmű és feltétlen hozzárendelését gyengítik. De a női méltóság ellen is vétének, hiszen szülőkéességét és érzelmeit is fizetett szolgáltatássá vagy üzleti célokká alacsonyítják. Kicsit hasonlít a gyermekkereskedelemhez.

5. A dokumentum óv a felfokozott várakozásoktól, amelyek csalódáshoz vezethetnek. A módszerrel egyelőre csak kevés gyermektelen házaspáron lehet segíteni. A lombikban történő megtermékenyítés lehetőségei korlátozottak, a házaspároknak vizsgálatoknak, kezelésnek kell alávetniük magukat, s mindez igen drága eljárás.

Bár lényegesen egyszerűbb a mesterséges megtermékenyítés, itt is vannak korlátok, ha elutasítjuk a heterológ megtermékenyítést. Előfordulhat, hogy a nő a mesterséges megtermékenyítés ellenére sem képes teherbe esni, másfelől lehetséges, hogy a férfi ondósejtjei nem alkalmasak a megtermékenyítésre.